

OSMANLI YÖNETİMİNDE FİLİSTİN*

Zeki Arıkan

Palestin (Filistin) teriminin Osmanlı yönetim düzeni içinde herhangi bir anlamı yoktur. Bu terimin, Haçlıların Kudüs'e vardığı sırada siyasi ve yönetsel önemini yitirdiği, Birinci Dünya Savaşından sonra buraya yerleşen İngiliz mandasıyla yeniden canlanarak ülkenin resmi adına dönüştüğü bilinmektedir. Bugün Filistin adıyla anılan bölgenin Osmanlıların yönetimine geçmesinden sonra (1516), çeşitli sancaklara ayrılarak Şam eyaletine bağlandığı anlaşılmaktadır(1). İşte bu bölge, son yıllarda, Osmanlı tapu detterlerini kaynak alan iki önemli çalışmaya konu oldu. Bunlardan birincisi, Filistinle birlikte Batı Ürdün ve Güney Suriye'yi de içine alan, daha çok tarihi coğrafyaya ağırlık veren W. -Dieter Hütteroth'la Kamal Abdulfattah'ın incelemesidir(2). İkincisi de A.Cohen ve B.Lewis'in birlikte hazırladıkları Filistin'in altı şehrinin XVI. yüzyıldaki nüfus ve gelirlerini inceleyen kitaptır. Burada, bu ikinci kitabın tanıtılmasına çalışılacaktır.

Kitabın 1949 yılına dek uzanan bir geçmişi vardır. B. Lewis, 1949'da Başbakanlık Arşivi'nde çalışmaya başladığı zaman, tapu detterlerinin Arap ülkeleri açısından da büyük bir değeri olduğunu sezmiş; yayımlanmış olduğu bir kaç yazıda bunları tanıtmakla kalmamış, çeşitli kentlerle ilgili nüfus ve vergilere ilişkin sayısal verileri de değerlendirmiştir(3). Filistin'in daha geç bir dönemi üzerinde çalışan A. Cohen'le ortak-

*) Amnon Cohen and Bernard Lewis, *Population and Revenue in the towns of Palestine in the Sixteenth Century*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978, XII-199-15 levha - 7 harita.

1) Bk. İ.Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete. 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, 129, 141-142, 158.

2) *Historical Geography of Palestine, Transjordan and Southern Syria in the Late 16 th Century*, Erlangen, 1977. Bu çalışma Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan Kudüs(112), Nablus(100), Gazze(192), Laccun(181), Aclun(185), Safed (72) ve Havran'ın(99) mufassal tapu detterlerine dayanmaktadır. Öte yandan 1978'de basılan B.Lewis ve A. Cohen'in kitabında, Hütteroth-Abdulfattah'ın incelemesinden söz edilmektedir.

3) B.Lewis, "The Ottoman Archives as a Source for the History of Arab Lands", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1951,139-155; Aynı yazar, "Studies in the Ottoman Archives- I", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*,

laşa gerçekleştirilen 'bu incelemede yalnız Başbakanlık Arşivi'nde bulunan tapu detterlerinden yararlanılmakla yetinilmemiş, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğüne bağlı Kuyud-ı Kadime Arşivi'ndeki *mufassal* detterler de incelenmiştir (Kudüs, 178, 112; Nablus, 100; Gazze, 192)(4).

Kitap, iki ana bölüme ayrılmaktadır. I. bölüm nütüs ve vergi gelirlerini ele almaktadır (s. 3-75). İlk sayfalarda Osmanlı imparatorluğunda değişik aralıklarla yapılan tahrirler üzerinde bilgi verilerek özellikle Filistinle ilgili tapu detterleri tanıtılmıştır. Kısacası, 932(1525-26) - 1005(1596-97) yılları arasında yapılan altı tahrir sonucunu içeren 14 mufassal ve 1 *icmal* defteri bu çalışmanın ana kaynağını oluşturmuş ayrıca Kudüs Şer'iye sicilleri ve Mühimme detterlerine(5) de başvurulmuştur. Kitabın planından anlaşıldığı gibi, tapu detterlerinde köylerle ilgili veriler değerlendirilmemiş, bir yana bırakılmıştır. Kudüs, Gazze, Nablus, Safed kazalarıyla Kudüs'e bağlı Halilürrahman ve Gazze'ye bağlı Remle nahiyelerinin XVI. yüzyıldaki nüfuslarıyla vergi durumlarının incelenmesine öncelik verilmiştir. Filistin'in eski ve yeni çağlarda önemli bir rol oynayan Akka, Yafa, Naşıra vb. gibi yerleşim yerleri XVI. yüzyılda birer köy görünümündedir. Buraları da konu dışı bırakılmıştır.

Filistin'in altı şehrinin nütüsü incelenirken bunların pek kalabalık olmadıkları sonucuna varılmıştır. Yüzyılın başlarında bu kazaların ve nahiyelerin her biri 5.000-6.000 nütüsü barındırmaktadır. Yazarlar, nütüsü hesaplarken her vergi hanesi(6) için genellikle kabul edilen 5 ya da 7 katsayısı yerine 6 katsayısını önermişlerdir. Bu bakımdan mücerretler (bekâr) dışında kalan vergi hanelerinin 6 kişiyi barındırdığı varsayılmış ve hesaplar buna göre yapılmıştır. Safed'in dışında kalan yerlerde, XVI. yüzyıl ortalarında nüfusun azaldığı anlaşılmaktadır. Doğu ticaret yollarının Ümit Burnu'na kayması yanında bu nüfus azalmasının başka nedenleri de vardır. 1546'daki büyük bir depremin de bunda payı olduğu eklenmektedir. 1560'dan sonra da tüm Akdeniz ülkelerinde görüldüğü gibi(7), Filistin şehirlerinde de nüfus artmaya başlamıştır.

Nütüs yapısı, Memlûk döneminin tersine giderek yeni yerleşmelerle değişik bir görünüm almıştır. Dinsel açıdan bakıldığında, Filistin'de Müslüman, Hıristiyan ve

XVI (1954), 469-501; Aynı yazar, "Nazareth in the Sixteenth Century, according to the Ottoman *Tapu* Registers", *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb*, Leiden, 1965, 416-425; Aynı yazar, "Jaffa in the Sixteenth Century, according to the Ottoman *Tahrir* Registers", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara, 1968, 435-446.

4) Krş. Hütteroth-Abdulfattah, s. 4. Bunların kullandığı Safed mutassal defterinden (72) Lewis ve Cohen'in yararlanmadığı anlaşılıyor.

5) Krş. U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxtord, 1960.

6) Bu terim için bk: N. Göyünc, "Hâne" Dayimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32, (1979), 331-348.

7) Krş. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, I, 489 ve öf.

Yahudi toplulukları bulunmaktadır. Müslümanlar çoğunluktadır. Avrupa'dan gelen göçmenler, özellikle Safed'deki Yahudi nüfusun artışına katkıda bulunmuşlardır. Gazze, Safed ve Kudüs'te *Cüdü'l halka'*ya raslanmaktadır. Timar sahipleri arasında da cüdü'l halkayla ilintisi olabilecek adlar görülmektedir(s. 34). Bunlar, Osmanlı askeri sınırına girmiş Memlükler olsa gerektir. Öte yandan söz konusu şehirlerde Türkmenler ve Avrupalı tüccarların yaşadıkları da anlaşılmaktadır.

Vergi gelirleri beş grupta toplanmıştır. 1) Padişah hasları (hass-ı şahı), 2) Mirliha (sancakbeyi) hasları, 3) Timarlar, 4) Mülk, 5) Vakıflar...

Osmanlı vergi düzeniyle ilgili bilgiler, ilk tahrirle başlamaktadır (1525-26). Osmanlıların buradaki vergi toplama düzeninde köklü bir değişiklik yaptıkları sanılmaktadır. Çünkü 1525-1555 arasında vergi gelirlerinde Gazze'nin %100, Kudüs'ün % 200, Remle ve Safed'in % 300, Halilürrahman'ın % 550 oranında bir artış olmuştur. Vergiler incelenirken bunların türleri üzerinde de durulmuş, artışlar-eksilmeler tablolar halinde özetlenmiştir. Bu arada dinsel nitelikte olan vergiler üzerinde de durulmuş, bunların Osmanlı yönetiminden önceki düzenin kalıntıları olduğu sonucuna varılmıştır(8).

Tapu defterleri, bölge içi ve bölge dışı ticaret konusunda da doyurucu bilgiler vermektedir. Hayvan pazarları canlıdır. At, katur, sığır, eşek kimi zaman aynı pazarda kimi zaman da ayrı ayrı pazarlarda satılmaktadır. Hayvan vergisinin artışı, Filistin'le Mısır arasındaki kervan trafiğinin yoğunlaşığına kanıtlamaktadır. Pamuk için Kudüs, Gazze ve Remle'de ayrı ayrı kapanlar bulunmaktadır. Mısır'la Filistin arasında yoğun bir ticareten söz edilmektedir. Kudüs ve Remle'den Gazze limanı aracılığıyla Mısır'a gönderilen sabun, bu ticarete önemli bir yer tutmaktadır. 1525'te Gazze'de 50.000 olan *Adet-i bac-ı Rah-ı Mısır*, 1596-97'de 100.000 akçaya yükselmiştir. Güney ve Güney Doğu Asya'dan Mekke ve Kahire yollarıyla Gazze'ye gelen baharattan alınan vergi de ise pek artış olmanmıştır. Şam yönüne giden kervan yolları canlılığını korumaktadır. Bölgenin dokuma endüstrisi açısından büyük önemi vardı. Safed büyük bir dokuma endüstrisi merkezi olarak görünmektedir.

İkinci bölüm *Şehirler* başlığını taşımaktadır. Burada her şehir, tapu defterlerinde yazıldığı biçimiyle verilmiştir. Şehirlerin mahalleleri, bunların vergi haneleri, müccerretler, muafklar, cemaatlar... teker teker gösterilmiştir. Mahalle adları önce Latin harfleriyle verilmiş bunun hemen yanında tapu defterlerindeki yazılışları gösterilmiş

8) Şam eyaletiyle buranın çeşitli sancaklarına ilişkin Osmanlı vergi kanunlarının bir bölümünü Ö. L. Barkan yayımlamıştır (Bk. *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zırai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I, Kanunlar*, İstanbul, 1943, 217-219, 220-227, 229-230). Bunlara ek olarak Paris *Bibliothèque Nationale*'da Türkçe yazmalar arasında bulunan (Ancien Fonds, 81,85) kanunlar, açıklayıcı notlarla Fransızcaya çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Bk. R. Mantran, et J.Sauvaget, *Règlements fiscaux ottomans, Les provinces syriennes*, Beyrouth, 1951.

bundan sonra da mahallelerin nüfusuna ilişkin sayısal verilere geçilmiştir. Bu mahalleler üzerinde daha ayrıntılı bilgilerin dip notlarında verildiği görülmektedir. Bu bilgiler zengin bir kaynakçaya dayanmaktadır. XVI. yüzyılda bu bölgede yapılan altı tahririn inceleme konusu olan altı şehri kapsamadığı anlaşılmaktadır. Sözgelisi Kudüs, 1525-26, 1538-39, 1553-54, 1562-63, 1596-97 tahrirlerinde görülmekte, buna karşılık Nablus ancak üç tahrirde (1538-39, 1548-49, 1596-97) yer almış bulunmaktadır. Mahalleler tapu defterlerine yansıdığı biçimde yazıldıktan sonra eldeki bilgiler tablolara aktarılmıştır. Bu tablolar, mahalle adlarındaki değişmelerin, nüfus artışlarının ya da nüfus yapısındaki değişmelerin topluca ve kolaylıkla izlenmesine, karşılaştırma yapılmasına olanak vermektedir.

Mahallelerden sonra tapu kayıtlarındaki vergiler gösterilmiş, elde edilen gelirlerin nerelere gittiği de belirtilmiştir. Özellikle Kudüs'te elde edilen gelirlerin büyük bir bölümü vakıflara gitmektedir. Öte yandan incelenen her şehrin planı da verilmiştir. Kaynakçayı (s:173-183), tapu defterlerinden seçilen 15 sayfalık tıpkıbasım izlemektedir.

Ömer Lütfi Barkan, 1940'larda tapu defterlerinin geleceğin tarihçileri için bir *hazine* olduğunu vurgulamıştı(9). O günden beri tarihçiler, bu değerli belgeleri kullanma yolunda önemli adımlar atmışlardır. Tapu defterlerinin yeni bir görüş ve anlayışla değerlendirilmesi açısından B.Lewis ve A.Cohen bu araştırmayla yeni bir örnek daha vermişlerdir.

9) Ö.L. Barkan, "Türkiye'de imparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hâkana mahsus istatistik defterleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II(1941), 20. Aynı yazar, "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I(1957), 11.